

LARRESOROKO GAUR EGUNGO EUSKARA

Larresoro, 2004-VI-24

*Irantzu Epelde Zendoia, EHU
(iepeldezen@euskalnet.net)*

*Maurice Harriet (1814-1904)
hiztegi-gilearen heriotzaren mendemuga*

I. SARRERA

Historian zehar ikerle gutxi eskaini dio arreta Lapurdiko eremu honetako euskalkia aztertzeari, eta, hori dela eta, ez dugu hizkera honen gaineko nahi hainbeste berri.

Hala ere, datu biltze batzuk egin dira hemeretzi eta hogeigarren mendeetan. Adibidez, joan den mendekoak dira *EI*, *EAEL* eta *EHHA*-ren inkestak, eta hemeretzigarrenekoak Bonaparteren bitartez bildutakoak. Hemeretzigarren mendearen bigarren partean, Bonaparte printzeak Euskal Herriko hizkera guztietako informazioa bildu zuen, eta hala osatu zuen euskalkien eta hauen barneko azpieuskalkien eta hizkeren banaketa ezaguna (1863, 1869).

Larresoroko hizkera, Harriet omenduaren sorterrikoarekin batera, Uztaritzeko hizkeraren barnean sailkatu zuen Bonapartek, mendebaleko behe-nafarreraren Lapurdiko azpieuskalkiaren barnean. Euskalki honek eremu zabala goa hartzen du, hiru azpieuskalki biltzen ditu —Lapurdikoa, Baigorrikoa eta aezkera—, eta horietan iparraldekoena da Lapurdiko azpieuskalkia, bere barnean bi hizkera biltzen dituena: Uztaritzekoa eta Lekornekoa.

Bederatzi herri sailkatu zituen guztira Uztaritzeko bariatatean: Larresoro, Uztaritze, Jatsu, Haltsu, Kanbo, Itsasu, Ezpeleta, Zuraide eta Milafranga. Eredu edo hizkera nagusia Uztaritzekoa hartu zuenez gero, ditugun aipamenak Uztaritzeko hizkeraz dira gehienbat, Larresoro, Haltsu-eta bakan agertzen dira, datu puntual batzuetan besterik ez (1). Uztaritzekoaz lekukotasun gehiago dugu; adibidez, berriki argitaratu da Uztaritzeko dotrina (Pagola, Iribar & Iri-

(1) Adibidez, Bonaparteren galdeketa batean Larresoron eta Haltsun jasotako erantzunetan *erraitteunt*, *erraitteunte*, *yateunt*, *yateunte* forma metatesidunak ageri dira, eta baita beste segida hau ere: *yaneunt* = *yaneut* = *yanen dut* (Arana Martija eta Gonzalez Etxegaraireren katalogoan 30. esk., 152-3. orr.).

bar 1999: 185-212), Bonaparteren ondareko 30 orrialdeko eskuizkribua, Uzta-ritzeko apez batek bertako euskaran itzulia.

Bonaparteren ekarpena garrantzi handikoa izan da, hari esker ditugu hainbat hizkeratako hainbat datu, baina, egin zuen lanari ezer kendu gabe, dialektologia aldetik badira haren lanean gaurko ikuspegitik bitxi irudituko litzaizkigukeen irizpide batzuk, adibidez literatura euskalkiei eman zien lehentasuna eta euskalki garbiak eta nahasiak bazirelako ustea.

Bonaparteren garaitik, luzaz, Euskal Dialektologian ez da aurrerapen handirik izan oraintsu arte, egile gehienak jarraitu zaizkio haren sailkapenari. Berak erabilitako irizpideak ez dira askorik eztabaidatu, eta besterik gabe ontzat eman izan dira.

Edozein hizkera aztertzeko nahitaezkoa da hizkuntza ezaugarriak hautatzea, baina aukera egin beharrak arazoak sortzen ditu. Hizkera bat besteetatik bereizteko eta euskalkien artean kokatzeko ezaugarri guztiek ez dute garrantzi bera. Bonapartez ari garela, Uzta-ritzeko hizkera Hazparnekotik bereizteko, bi ezaugarritan oinarritu zen: *ukan*-en erabilera eta *-a* galdera atzizkia (1866: 29). Lehenaz esan behar da Uzta-ritze aldean *ukan* besterik ez dela erabiltzen aditz perfrasietan (2) (ad. *beti uste izan dut*); Hazparne aldean, berriz, *izan* eta *ukan* erabiltzen dira (ad. *beti uste izan dut & beti uste ukan dut*). Bigarren ezaugarria, galde-perpausetako *-a* morfema, ez da Uzta-ritze aldeko ezaugarria; Hazparne aldean, ordea, ohikoa da.

Egia da Uzta-ritzeko eta Hazparneko hizkerak jokabide desberdina dutela bi ezaugarri hauei dagokienez, baina, gaurko ikuspegitik, galda dezakegu ea bi hizkuntza ezaugarri aski ote diren, eta, bestalde, berak eman zituen bi horiek egokienak ote diren.

Honekin lotuta, azken denboretan egin dira aurrerapausoak eta Euskal Dialektologia gaurkotzeko saioak (Ibarra 1995, Zuazo 1998, Camino 1997), eta hautatu beharreko hizkuntza ezaugarrien inguruko irizpide teoriko-metodologikoak ere zehaztu dira. Iñaki Caminoren arabera (2004: 59), hizkera bat ongien ordezkatzan duten hizkuntza ezaugarriak «esklusiboak, bateratzaileak, sistematikoak eta garaikideak diren berrikuntzak» dira. Aztergai dugun hizkerako adibide bat jartzearren, II.2. azpiataleko *ue > ui, iiii* bilakaerak beteko lituzke baldintzok: gertakari honek ez ditu hizkera honen mugak gainditzen, aldi berean hizkeraren eremu osoa hartzen du eta esan dezakegu *u + e* ingurune-ko kasu guztietan ia aldioro betetzen dela.

Gisa horretakoak izango lirateke hizkuntza ezaugarri idealak, baina hau bezalako erdiguneko hizkeretan ez da erraza honelako baldintza estuak betetzen dituzten ezaugarriak aurkitzea. Bidenabar, Bonapartek erabili zituen bi ezaugarriak ere ez dira hizkera honen bereizgarriak: *ukan* Ipar Euskal Herri

(2) Aditz nagusi bezala, berriz, biak erabiltzen dira: *haurra ukan du & haurra izan du*.

osoan barrena erabiltzen da (Zuazo 2003: 208), eta -a galde atzizkia ekialde osoan (Zuberoan, Nafarroa Beherean, Lapurdiko ekialdean, Erronkarin eta Zairaitzun behintzat bai; Zuazo 2003: 199).

II. LARRESOROKO HIZKERAREN BEREIZGARRIAK

Atal honetan bilduko ditut Larresoroko hizkera ondoko herrietakotik bereizten duten ezaugarrietako batzuk, nahiz eta gehienak ez diren hizkera honen eksklusiboak edo beste inongo hizkeratan aurkitzen ez direnak.

II.1. $u + a > uia$

Larresoron eta ezkerretara dituen herrietan (Arrangoitzen, Uztaritzen eta Ezpeletan) *uia* nagusitzen da (eta baita Haltsun ere). Antzina ekialde osoan egin zen *i*-ren epentesi hau, baina gero beste urrats bat egin zen Zuberoan, Erronkariko iparraldean, Nafarroa Beherean eta Lapurdiko ekialdean (Zuazo 2003: 196): *buruia > buria*. Lapurdiko erdigunean oraindik gordetzen da tarte-ko pausoa (*uia*), baina, zenbat eta ekialderago jo, orduan eta palatalizatuago ahoskatzen da (Hazparne aldean *üa*). Nabarmenezkoa da Jatsu, Kanbo eta Itsasu Hazparneko eskualdearekin batera doazela ezaugarri honetan.

Beste bi aukera ere badira, nire datuen arabera: batetik, Ainhua eta Senpere auzo herrietako eraginez, *ua* dugu Zuraiden (eta are Larresoron inoiz). Bestetik, ekialderagoko hizkeren eraginez, *üa* nagusitzen da Jatsun, Kanbon eta Itsasun.

II.2. $u + e > ui, üi$

Zuek pertsona izenordainean (vs. Hazparnen *züik*) eta adizkera jokatueta bakarrik betetzen da bilakaera hau: *duzui* ‘duzue’, *nuzui* ‘nauzue’, *nintuin* ‘ninduen’, *zinuin* ‘zenuen’, *zintuin* ‘zintuen’... Palatalizazio kasu hauetan *üi* ez da bi silabatan ematen, diptongo bihurturik baizik /wi/.

Hizkera honek bere-berea duen ezaugarri bereizle bakarrenetakoa da hau, uztariztar, larresoroar, itsasuar (...) baten mintzoa salatzen duen ezaugarrietan nabarmenena. Bonapartek ere «exception toute locale et des plus curieuses» dela dio (1991 [1869]: 248), eta lapurteraz *-ue-* gelditzen dela (3).

(3) «À Ustarits l'ü se trouve dans la combinaison üi, qui correspond à ue labourdin: *nüin* 'je l'avais'; *züik* 'vous', et en labourdin: *nuen, zuek*» (1991 [1869]: 242, 2. oin-oharra).

Bederatzi herrietan betetzen da, baina Larresoron, Ezpeletan eta batez ere Zuraiden ez da ezinezkoa bilakaerarik gauzatu gabeko formak (ue dutenak) aditzea, Senpere-Ainhoako hizkeraren eraginez.

II.3. *ai* diptongoa > *ei* bilakatzea

Larresoroko hizkeran nahiko sistematikoa da: *zombeit* ‘zenbait’, *nunbeit* ‘nonbait’, *aneia* ‘anaia’, *beita* ‘baita’, *-gei* ‘-gai’... (vs. Hazparnen, *bita* ‘baita’, *zombit* ‘zenbait’, *nunbit* ‘nonbait’, *ez bitakit* ‘ez baitakit’, *eierazina* ‘eiherazaina’...).

Bilakaera honen eremuaz, Gavel-ek dio mendebaleko behe-nafarreraz betetzen dela (1921: 17). Ipar Euskal Herritik kanpo, Sakanan behintzat bada.

II.4. Datibo plurala

Datibo pluraleko atzizkia *-eri* da Larresoron, Uztaritzen, Jatsun, Haltsun, Kanbon, Ezpeletan eta Zuraiden: *alaberi* ‘alabei’, *haurreri* ‘haurrei’, *deneri* ‘denei’... Itsasun, ekialdera dituen herrietan bezala, *-er* nagusitzen da. Bestalde, Arrangoitzen *-ei* ere bada *-eri*-ren ondoan (Senperen eta Ainhoan *-ei* baita).

II.5. Genitibo singularra

Genitibo singularrean, genitiboaren eratorrietan eta geroaldiko morfeman *-ain* da nagusi Larresoron eta honen hegoaldera dauden herrietan (Itsasun, Ezpeletan eta Zuraiden): *haurrain* ‘haurraren’, *haurrainganat* ‘haurrarengana’, *joain* ‘joanen’... Gainerako herrietan (Uztaritzen, Milafrangan, Jatsun eta Haltsun) *-aan* da nagusi (*haurraan*, *haurraakin*, *joaan*), eta Kanbon biak erabiltzen dira. *EHHA*-ren Arrangoitzeko lekukoak *-aren* & *-ain* & *-an* erabiltzen ditu, eta Senperekoak *-ain*.

-Aren > *-ain* bilakatzea nafar-lapurtarraren eta euskara nafarraren eremu osoan da ezaguna.

II.6. N-N-N saileko **-i-* eta **eradun* erroak

NOR-NORI-NORK saileko adizkietan, datiboa hirugarren pertsonakoa denean (‘hari’ eta ‘haiei’), bi aditz erro erabiltzen dira bederatzi herrietan: **-i-* eta **eradun* (*dio* eta *dako*). Diferentzia maiztasunean dago: Larresoron,

Uztaritzen, Jatsun, Haltsun, Ezpeletan eta Zuraiden ohikoagoa da *-i- **eradun* baino; Milafrangan, Kanbon eta Itsasun, berriz, bien arteko lehia dago.

Kanbo eta Itsasu eremuaren hego-ekialdean daude, eta ezaugarri honekin Hazparne-Makea-Luhuso-Lekorne aldeko eragina sumatzen da, alderdi horretan **eradun* erabiltzen baita erabat. Eragin hori ez da oso aspaldikoa izango, hemeretzigarren mendearen erdialdean *dio* moduko adizkiak besterik ez baitziren erabiltzen hiru herri horietan, Bonaparteren arabera (Irizar 1999: 235).

Mendebalerago, Arrangoitzen (Irizar 1997: 467) eta Senperen (Irizar 1997: 92), *-i- da aukera bakarra, bai orain eta bai Bonaparteren garaian.

II.7. «La faute de nau»

NOR-NORI-NORK saileko adizkiak erabili beharrean NOR-NORK-ekoak erabiltzea akats gisa ikusi izan dute ikertzaileek: Bonapartek (1869) *la faute de «nau»* esan zion, eta Lafittek *le solécisme de la Côte*. Baina kostatarraren ezaugarritzat jo izan den gertakari hau ez omen da horren kostaldekoa (4), ezta horren solezismoa (5) ere. Hala azaldu dute berriki Beatriz Fernándezek eta Marjose Ezeizabarrenak gertakari honen inguruan egin duten lan batean (2001). Erakutsi dute erabili duten Sarako berriemailearen arabera oso gertakari sistematikoa dela, eta oso erabilera zehatzekoa. Ezinbestekoa da bi baldintza sintaktiko hauek betetzea: absolutiboko argumentuak hirugarren pertsonakoa izan behar du eta datibokoak lehen edo bigarren pertsonakoa (ik. hurrengo paragrafoko adibideak).

Bestalde, ematen du hedadura zabalagoa duela Lapurdiko kostaldeaz beste: Lapurdin bertan Basusarri-Arrangoitze-Arbona-Senpere-Ainhoa lerrotik kostatik bitartean betetzen da (Irizar 1997 eta 1999). Adibideak Arrangoitzekoak dira (EHHA): *ze erran hau aitak?; nok saldu hau bei ori?; saldu nauzu arrain ustel ori...* Lerro horretatik ekialdera ere badira aztarnak: Zuraiden nahiko gertakari indartsua da, eta Larresoron eta Ezpeletan ere sumatzen da eragin pixka bat.

Nafarroan, Zugarramurdi, Urdazubin, Baztanen, Bertizaranan eta Bortzietan gertatzen da, eta Gipuzkoan Donostia eta Irun bitartean (Irizar 1981, 1991 eta 1992).

(4) “Una de las principales faltas de que se acusa al vascuence de San Juan de Luz es la confusión de formas verbales (*emaiten zaitut* por *emaiten dautzut*, etc.), a lo que contestaba Duvoisin, con razón, que esas confusiones se cometen «un peu partout»” (Urkixo 1922: 244).

(5) ‘Hitz egitean egiten den akatsa’.

II.8. Zuketarik eta xuketarik eza

Zuketa eta xuketa tratamenduak dira ekialdeko hizkeren bereizgarri nagusia, nahiz eta ez diren ekialde osoan erabiltzen. Zuketa bai, eremu gehienan erabiltzen da, Aturrialdea barne, baina Lapurdiko erdigunera ez da iritsi. Koldo Artolak zuka alokutiboaren aztarnaren bat (ad. *mintzo zezien* ‘zuten’ adizkiaren zukako alokutiboa; Irizar 1999: 381) bildu zuen Milafrangako auzo batean, Behereko Kartieran (Hiribururekin egiten du muga, eta hortik barneratua izango dela dio Artolak), baina gainerako herrietan ez dago arrastorik.

Xuka berezi bat erabiltzen da Hazparnen, Lekornen, Makean eta Leuinen. Ez da alokutiboa, erran nahi baita, hitanoko eta eztabadako formez gain *xu xira* bezalakoak ohikoak direla (baina hirugarren pertsonan *hura da*, eta ez ekialderago bezala –xuka alokutiboa mintzo den lekuetan–, *hura duxu*). Alberdik (1996: 318) «*xu eztabadakakoa*» deitzen du, eta esaten du tratamendu berezia dela, ez delako erabiltzen haurrekiko hizkeran bakarrik edo bakanka, baliabide adierazkor gisara (bide batez, aezkeraz ere erabiltzen da).

Hori da nik aztergai dudan hizkerarekin ikusten dudan alde nagusia, zeren, Larresoron behintzat, hurbileko haurrekin aritzeko bakarrik entzun dut (adibidez, amatxik iloba txikiari...), betiere baliabide adierazkor gisara. Hazparnetik hegoaldera, Luhuson eta Makeako hegoaldean ere ez bide da erabiltzen Hazparneko xuka berezi hori, eta, beraz, bat egingo lukete nik aztertu dudan hizkerarekin.

II. 9. Galde perpausetako -a atzizkia

Bederatzi herriotatik zazpik eremu uniforme osatzen dute ezaugarri honi dagokionez: galde perpaus arruntetan ez da -a-rik erabiltzen Larresoron, Uztaritzen, Milafrangan, Jatsun, Haltsun, Zuraiden eta Ezpeletan, *nik takita?* eta horrelako esamolde fosildu batzuez beste. Salbuespenak dira Kanbo eta batez ere Itsasu. Azken honek ekialdera duen eskualdearekin bat egiten du nabarmen (berriemaileak aise erabiltzen du).

Bonaparteren (1866: 29) datuen arabera, berriz, bederatzi herriak bat datoz -a-ren faltan, eta isoglosa garbia zegoen eremu honen eta Hazparne aldearen artean (Nafarroa Behereko Aiherra barne). Hor dugu hemeretzigarren mendeko lekukotasuna. Gaur egun eskuinera dituen herriein batera sartu beharko genuke Itsasu (eta agian Kanbo) ezaugarri honi dagokionez.

III. LARRESOROKO MINTZOAK ONDOKO HIZKEREKIN BATERA DITUEN EZAUGARRIAK

Dialektologian komenigarria da hizkuntza ezaugarrien sailak bereiztea ezaugarriok hartzen duten geografia hedaduraren arabera; aztertzen den hizkerak izan dituen eraginaren hainbat aldi eta hainbat eremu argitzen lagun diezagukete sailok. Eta, eremu txiki batean dauden isoglosek ez ezik, eremu hedatuagoak eta hizkera edo dialekto talde bat baino gehiago biltzen dituztenek ere garrantzia dute. Gisa horretakoak dira segidan azalduko ditugun ezaugarri hauek (6):

III.1. Nafar-lapurttarraren eremuko ezaugarriak

Koldo Zuazok *nafar-lapurttarra* esaten dio (Lafitteren «navarro-labourdin» izendatzean oinarrituta) gaur egun Lapurdin eta Nafarroa Behere osoan erabiltzen den euskarari. Nortasun handiko hizkera bana ikusten du horietan: Lapurdiko kostaldekoa eta amikuzera. Esaten du kostaldekoak erdialdeko euskararekin eta nafarrarekin duela lotura; Amikuzekoa, berriz, zubereraren jarraipena dela dio (2003: 148). Horietaz gain, nafar-lapurttarraren barnean ikusten ditu bi probintzia horien mugetatik kanpo diren zazpi herri: Zuberoako lau (Lohitzüne, Arüe-Ithorrotze-Olhaibi, Domintxaine-Berroeta eta Etxarri) eta Nafarroako hiru (Urdazubi, Zugarramurdi eta Luzaide).

Bistan denez, aztergai dudan hizkerak eremu honetakoekin batera ditu hainbat ezaugarri, besteren artean ondorengo hauek:

III.1.1. *i* bokalak eragindako bustidurarik eza eta despalatalizazioa: *i* bokalaren ondoren ez dago *n* eta *l* kontsonanteen palatalizaziorik: *artzaina*, *kokina*, *makila*, *mila*... Bestalde, soinu sabaikaria zuten zenbait mailegu despalatalizatu egin da: *máinu* ‘bainua’, *botóila* (fr. *bouteille*), *táilu* ‘dailua, sega’ (fr. *taille*), *koinát*, *batáila* (fr. *bataille*), *gatzéna* (fr. *châtaigne*)... Dena dela, mailegu berriagoak despalatalizatu gabe hartu dira Larresoron: *xiñóna* ‘mototsa’ (fr. *chignon*), *kanpáña* ‘landa’ (fr. *campagne*), *suañátu* ‘zaindu’ (fr. *soigner*), *makiñuna* ‘tratularia’ (fr. *maquignon*), *konpañia* ‘konpainia’ (fr. *compagnie*), *papilluna* ‘tximeleta’ (fr. *papillon*), *kallátu* ‘gatzatu, mami-tu’ (fr. *cailler*)...

III.1.2. Hitz hasieran *x*-dugu eremu osoan: *xapél* ‘txapela’, *xaál* ‘txahala’, *xakúr* ‘txakurra’, *xeé* ‘xehe’, *xíto* ‘txittoa’, *Xomin*, *xorí* ‘txoria’, *xurí* ‘zuria’...

(6) Koldo Zuazoren *Euskalkiak. Herriaren lekukoak* (2003) liburua hartuko dut oinarri, zehaztasunez azaltzen duelako zein hedadura duten gaur egungo euskalkiek eta hauen eremua gainditzen duten ezaugarri markatzaileek.

III.1.3. Erdal *-on* eta *-age* bukaeren emaitzak *-oin* eta *-aia* dira eremu osoan: *botóin* 'botoia' (fr. *bouton*), *kartóin* 'kartoia' (fr. *carton*), *buxóin* '1. tapoia. 2. kortxoa' (fr. *bouchon*), *bisáia* 'aurpegia' (fr. *visage*), *domáia* 'pena' (fr. *dommage*), *ziráia* 'oinetakoak garbitzeko gaia' (fr. *cirage*), *piáia* 'bidaia' (fr. *voyage*), *salbáia* 'basatia' (fr. *sauvage*)...

III.1.4. 'Inor' adierako izenordainak *neh-* formatik abiatuz sortzen dira: *neor* 'nehor, inor', *neori* 'inori', *niun* 'inon', *niundik* & *niundanik* 'inondik', *neorat* 'inora'...

III.1.5. Item lexiko multzo bat eremu honetan barrena erabiltzen da: *fítsik* & *púsik* 'ezer', *gako* 'giltza', *guri* 'biguna', *sehi* 'neskamea', *xingár* 'urdaia'...

III.2. Eremu zabalagokoak

III.2.1. Nafar-lapurtarraren eta euskara nafarrarenak

Zenbait ezaugarri, *nafar-lapurtarra* delakoan ez ezik, euskara nafarrean ere betetzen dira. Hauek dira nabarietak:

III.2.1.1. Singularra eta plurala bereizten dituen azenturik eza. Ordea, Zuberetan eta Erronkarin azentuak bereizten du hitzen singularra eta plurala: *gizónak* (sing.) vs. *gizonék* (plur.).

III.2.1.2. Genitibo singularreko *-aren* > *-ain* bilakatzen da Larresoron, II.5. azpiatalean azaldu bezala: *nausiain* 'nagusiaren', *gizonain* 'gizonaren', *zernain* 'zernahiren', *esniain* 'esnearen', *nai dutenain egiten* 'nahi dutenaren egiten', *Ñañainborda*, *haurraingatik* 'haurrarenegatik', *izain* 'izanen'...

III.2.1.3. Aditz trinkoetako *-ki* atzizkia eremu honetako ezaugarritzat hartzen da: *ilki* 'ibilki', *erabilki*, *eoki* 'egoki'...

III.2.1.4. Item lexiko multzo bat batera dute bi eremu hauek: *aitátxi* 'aitona', *amátxi* 'amona', *arrás* 'erabat, oso', *milesker*, *hurbíl*, *gísu* 'karea', *pentze* 'larrea', *xílko* 'zilborra', *primadera* 'udaberria'...

III.2.2. Ipar euskal herrikoak

Zerrenda luzea osatzen dute Ipar Euskal Herriko mintzoa Hego Euskal Herrikotik bereizten duten ezaugarriek. Hauek dira nabarmenenak:

III.2.2.1. Sudurkari aurrean *o* > *u* egitea: *úntsa*, *undár* 'hondar', *húntan* 'honetan', *makiñuna* (fr. *maquignon*) 'tratularia'...

III.2.2.2. Frantsesez *-e* mutuan bukatutako hitzak *-a* itsatsidunak bezala jokatzea: *fléxa* ‘gezia’ (fr. *flèche*), *gráma* (fr. *gramme*), *trántxa* ‘at tomate’ (fr. *tranche*), [autoko] *fáراك* ‘argiak’ (fr. *phare*), *xéka* ‘txekea’ (fr. *chèque*)... Eta frantsesez kontsonantez bukatzen diren hitzak ere bide beretik jokatzen dira gehienetan: *brazeleta* (fr. *bracelet*), *mefianta* (fr. *méfiant*), *estomaka* (fr. *estomac*), *difeenta* (fr. *différent*), *trikóta* (fr. *tricot*), *blónða* ‘ilehoria’ (fr. *blond*)...

III.2.2.3. *r* ebakera ubulareaz ahoskatzea.

III.2.2.4. Hasperena.

III.2.2.5. Adlatiboko *-rat* eta hurbiltze adlatiboko *-(r)at / -(r)i* buruz morfemak.

III.2.2.6. Soziatiboko *-kilan* atzizkia.

III.2.2.7. *-ño* atzizki txikigarria: *irriño*, *paperño*, *xorriño*, *kafeño*...

III.2.2.8. *Nihaur* egiturako izenordain indartuak.

III.2.2.9. Iraganeko adizki laguntzaileak orainaldikoez ordezkatzea: *mainuetan asi niz atzo* ‘bainuetan hasi nintzen atzo’; *joan den astian ikusi duu elgar* ‘joan den astean ikusi genuen elkar’...

III.2.2.10. Indikatiboan *-ke* erabiltzea, ustea edo ziurtasun eza adierazteko: *kanpoan ditake* ‘kanpoan dateke; kanpoan da, nonbait’, *otita in duke* ‘otitisa egin duke; otitisa bildu du, nonbait’...

III.2.2.11. *-n* bukaerako adizkietan *-iten* eranstea: *egoiten*, *izaiten*, *emaiten*...

III.2.2.12. *Afaldu* eta *bazkaldu* aditzak iragangaitzat hartzea (*afaldu niz* ‘afaldu naiz’, *bazkaltzen gia* ‘bazkaltzen gara’) eta *ari* eta *nahi* aditz nagusiarren arabera jokatzea (*uzten ai dute* ‘uzten ari dira’, *esposatu nai zen* ‘ezkondu nahi zuen’).

III.2.2.13. Erlatiboetan partizipio hutsa erabiltzea: *errientak pausatu kestionia* ‘maisua egindako galdera’, *erran tenoreko jin tzen* ‘esandako ordurako etorri zen’...

III.2.2.14. Denborazkoetan *-(e)no* erabiltzea: *on deno* ‘ona dagoen bitartean’, *ordu deno* ‘garaiz den bitartean’, *ama duino* ‘ama duen bitartean’...

III.2.2.15. Zehargalderetan *-(e)ne(t)z* erabiltzea: *eztakit bautanetz e* ‘ez dakit badaukadan ere’.

III.2.2.16. Baldintzazkoetan *ber* erabiltzea: *tenorez hor den ber*, *futitzen nuk* ‘garaiz hor baldin bada, futitzen nauk’ (EHHA, Uztaritze).

III.2.2.17. Perpaus neutroetan *ba-* erabiltzea: *ze etxe ederrak baziren han!* ‘zein etxe ederrak zeuden han!’; *amabi urteen difentzia baduu* ‘hamabi urteren diferentzia dugu’...

III.2.2.18. [Adizki laguntzailea + aditz nagusia] hurrenkera erabiltzea: *hor da nunbeit bizi* ‘hor nonbait bizi da’, *oai semia da geien ibilki* ‘orain semea ibiltzen da gehien’, *ni ordüan nitzen geienik trebatu* ‘ni orduan trebatu nintzen gehienik’...

III.2.2.19. Item lexiko multzo handiak bereizten du Ipar Euskal Herriko hizkera gainerakoetatik, bai euskaratikako hitzek eta bai gaskoitik eta, azken urte hauetan, frantsesetik sartu diren maileguk. Zerrenda luzeegia litzateke hemen aipatzeko, baina adibideetarako ikus daitezke Zuazoren (2003: 208) eta Peillenen (1998) bildumak.

III.2.3. Iparraldea eta euskara nafarra vs mendebala eta erdialdea

Euskararen baitan dagoen banaketarik argienetakoa osatzen du, Zuazoren arabera, honako honek (2003: 179): alde batean ikusten ditu mendebala eta erdialdea, eta bestean Ipar Euskal Herria eta euskara nafarra. Guri dagokigunez, nabarmentzekoa da Lapurdiko kostaldeko mintzoa Iparraldeko gainerakoetatik urruntzen dela hainbat ezaugarritan, eta erdialdekoetara hurbiltzen. Hauek dira ezaugarri nagusiak:

III.2.3.1. Goranzko diptongoak izatea: *sémja* ‘semea’, *pérdja* ‘berdea’ eta *máltswa* ‘otzana, barea’, *móltswa* ‘multzoa, sorta’ bezalako ahoskerak ohikoak dira Larresoron, nahiz ez den gertakari sistematikoa.

III.2.3.2. Adberbioak eta predikatuak mugatu singularrean jokatzen dira: *goxo-goxoa ginen otobüzian* ‘goxo-goxo ginen autobusean’, *behiak han tzien, garbi-garbia* ‘behiak han ziren, garbi-garbi’...

III.2.3.3. [*Eman, utzi...* + aditz izenak adlatiboan] jokatzen dira: *biper mina, ua da gorritzeat uzten dena* ‘piper mina, hura da gorritzera uzten dena’, *ez gia mentuatzen joaiteat* ‘ez gara menturatzen joatera’...

III.2.3.4. *Norbait (norbeit* ahoskatuz) saileko izenordainak erabiltzen dira.

III.2.3.5. Erdal *-(t)ion* atzizkiak *-(z)ione* eman du: *okupazione* ‘zeregina’ (fr. *occupation*), *jeneazione* ‘belaualdia’ (fr. *génération*), *enfekzione* ‘infekzioa’ (fr. *infection*), *prekozione* ‘arreta, kontua’ (fr. *précaution*), *punizione* ‘zigorra’ (fr. *punition*), *operazione* ‘ebakuntza’ (fr. *opération*)...

III.2.3.6. **edun*-en orainaldian *-u-* erroa erabiltzen da ekialde osoan: *dut* (vs. mendebalerago, *det, dot*).

III.2.3.7. *Izan-en* 3. pertsona singularrean *-e-* dugu ekialdean: *den, zen, zela...* (vs. mendebalerago, *dan, zan, zala...*).

III.2.3.8. Aditz trinkoen iraganean *-a-* dugu ekialdean: *zakin, zagon* (vs. *zekien, zegoen...*).

III.2.3.9. Geroaldiko *-en* ekialde osoan erabiltzen da (*emanen, joanen...*), baina badirudi azken aldian gero eta gehiago zabaltzen ari dela mendebaleko eta erdialdeko *-go* (*emango, joango...*).

III.2.3.10. Ahalerako adizkiak *-ten / -tzen* + AHAL perifrasiak ordezkatzten ditu maizenik: *eztut suportatzen aal* ‘ezin dut jasan’, *eritzen aal dia* ‘gaitzotzen ahal dira’, *etzuen uzten aal pipatzia* ‘ezin zion utzi erretzeari’...

III.2.3.11. Perpaus osagarrietan *-(e)la* erabiltzen da (vs. *-(e)nik*, mendebalean eta erdialdean): *eztu iduri eri dela* ‘ez du ematen gaixo dagoenik’, *eztu erran jinen dela* ‘ez du esan etorriko denik’...

III.2.3.12. *Uste izan, beldur izan* eta *badaiteke* aditzekin *-(e)n* menderagailua erabiltzen da: *eztut uste erraiten den oi* ‘ez dut uste esaten denik hori’; *baditake ezten hain gaztia* ‘badaiteke ez izatea hain gaztea’...

III.2.3.13. Modu eta denborazko perpausetan *-(e)larik* erabiltzen da.

III.2.3.14. Kausazkoetan *-(e)lakotz* erabiltzen da.

III.2.3.15. *Egin* indargarria izatea edo ez izatea da bi eremuen artean dagoen syntaxiko alde bakarrenetakoa. Aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean *egin* sartzea mendebaleko eta erdialdeko berrikuntza da, eta aditzak adierazten duen ekingintza nabarmendu nahi denean erabiltzen da: *Joanak, jan egin du* (vs. ekialdean, *Joanak jan du*, nahiz eta *jan* izan galdegaia).

III.2.4. Ipar Euskal Herriko eta Nafarroako Ekialdekoak

Ezaugarri batzuetan batera doaz Nafarroako Ekialdeko hizkerak (gehienbat Esteribar eta Erronkari bitarteko alderdia, baina batzuetan baita Baztan ere) eta Ipar Euskal Herriko zati handiena (kostaldea ez beste guztia). Ezaugarri hauetan gertatzen da hori:

III.2.4.1. Ergatibo singularra eta plurala (*-ak / -ek*) bereizten dira eremu oso horretan.

III.2.4.2. Ablatiboan *-etarik* eta *-ganik* atzizkiak ditugu (vs. *-etatik, -gandik*).

III.2.4.3. Aditz izenarekin, genitiboaren araua betetzen da, Larresoroko adibide hauetan bezala: *haurren azten* ‘haurrak hazten’, *beien deizten*

‘behiak jezten’, *diruain unkitzeko* ‘dirua jasotzeko’... Ez da nahitaezkoa genitiboa daraman izena aditzaren aurrean joatea, batzuetan ondoan agertzen da. Adibideak Larresoroko laborari batenak dira: *ez ginuen dretxoik atxikitzeko bei oien* ‘ez genuen eskubiderik behi horiek edukitzeko’; *eman bear dazko bi egunez gutak* (fr. *goutte* ‘tanta’), *bi guta bi egunez, eta geo joan bear da kentzeat buxon aren* ‘eman behar dizkio bi egunez tantak, bi tanta bi egunetan, eta gero joan behar du kentzera tapoi haren (tapoi hura) [belarriko tapoiaz ari zen]’...

III.2.4.4. Partizipioaren eta aditzoinaren arteko bereizketa gorde da ekialdean. Aditzoina ahaleran, aginteran eta subjuntiboan erabiltzen da (*sar daiteke, sar hadi, sar dadin*). Bizkaian, Araban eta Gipuzkoako mendebalean, beriz, erabat galdu da bereizketa, *hor konpon!* bezalako esamolderen batean izan ezik.

III.2.4.5. Datibo komuntadura aukerakoa da ekialde osoan: *erreintsari oldartzen dia* ‘maistrari oldartzen zaizkio [ikasleak]’, *aurreri ta deneri inaazten dut* ‘haurrei eta denei eginarazten diet’, *kutsatzen zuien elgarri* ‘kutsatzen zioten elkarrri’, *guk frantsesari erraten du* ‘dugu’ «*kaskoina*» ‘guk frantsesari esaten diogu *kaskoina*’...

III.2.4.6. Item lexiko multzo bat dute batera eremu hauetako hizkerak: *ahalge* ‘lotsa’, *bilo* ‘ilea’, *egun* ‘gaur’, *ele* ‘hitza; hizketa’, *emazteki* ‘emakumea’, *ene* ‘nire’, *eri* ‘hatza’, *gora* ‘altua’, *haurride* ‘senidea’, *kario* ‘garesti’, *larrazken* ‘udazkena’, *lotsa* ‘beldurra’, *oren* ‘ordua’, *xahutu* ‘garbitu’...

III.2.5. EKIALDE OSOKOAK:

«Ekialdeko hizkerak» esan ohi zaie Zuberoako, Nafarroa Behereko, Lapurdiko ekialdeko, Erronkariko eta Zaraitzuko mintzoei, eta aezkera ere multzo honetako hizkerekin batera doa ezaugarri batzuetan. Hauek dira elkarrekin dituzten ezaugarriak:

III.2.5.1. *ai* > *i* soiltzea *izan-en*, **edin-en* eta NOR-NORK saileko adizkietan: *nai* > *niz*, *zaitez* > *zite*, *gaitu* > *gitu*... Lapurdin bertan, mendebale-rago, *ai* ere bada: Arrangoitzen, Zuraiden eta are Larresoron.

III.2.5.2. *au* > *u* soiltzea gertatzen da NOR-NORK sailean: *nauzu* > *nuzu*, *naute* > *nute* daukagu aztertu dudan eremu osoan, Arrangoitzen eta Zuraiden izan ezik.

III.2.5.3. **IRON* erroa erabiltzen da, nahiz eta gaur egun adineko jendearen ahotan bakarrik entzun daitezkeen honelako ahalezko adizkiak: *dirot* ‘*dezaket-en* parekoa’, *lio* ‘liro; *lezake-ren* parekoa’...

III.2.5.4. Konparazio perpausetako *-ago... ezin* ‘ezen’ *ez eta...* egitura ekialdeko hizkeretan erabiltzen da. Adibide hau Uztaritzekoa da: *naio tu baxerak garbitu, ezin ez eta xukatu* ‘nahiago ditu baxerak (ontziak) garbitu, ezen ez eta xukatu (lehortu)’.

III.2.5.5. Izenordain indartuak, euskalki guztietan orokorra den enfasi baliorekin ez ezik, ‘bakarrik, inork lagundu edo eraman gabe’ adierarekin ere erabiltzen dira: *bera bizi da* ‘bakarrik bizi da’, *nionik iten dut* ‘neuk bakarrik egiten dut’...

IV. ZENBAIT ONDORIO

Ikus daitekeenez, era askotako hainbat hizkuntza ezaugarri gurutzatzen da Larresororekin batera dagoen eremu osoan, eta hasiera batean pentsatu baino egoera konplexuagoa agertzen zaigu begien aurrean.

Alde batetik, II. ataleko ezaugarri urriek erakusten dute Larresoroko hizkera aldamenekoetatik banatzen duten ezaugarri markatzaile gutxi direla (erdiguneko hizkeretan ohi denez), eta daudenetan gehienak ez direla hizkera honen bereizgarriak, eremu zabalagoa hartzen baitute. Haatik, auzo herrietako mintzotik bereizteko balio dute, eta hiztunen kontzientzia ere bat dator isoglosa hauen kokapenarekin.

Bestetik, hartzen duten eremuaren hedaduraren arabera sailkatu ditugu eremu zabalagoko hainbat ezaugarri III. atalean. Jakina, horiei erantsi behar ko genizkieke euskararen eremu osoan betetzen diren ezaugarriak (hau da, euskararen oinarri komunari dagozkionak) eta Euskal Herriko erdiguneko eremu zabalean betetzen diren beste zenbait (bazterreko hizkerak ez beste guztiek batera dituztenak).

Askotan aipatu izan da Bonaparte printzeak proposatu zuen dialekto banaketan bloke absolutuak balira bezala hartuta daudela euskalkiak, azpieuskalkiak eta hizkerak. Saio honetan erakutsi nahi izan da Larresoroko eta ondoko herrietako mintzoaren kasuan ere hizkuntza ezaugarrien etenak ez direla beti bat-batekoak, isoglosak, gehienetan, hori baino modu konplexuagoan daudelako antolatuta.

Bibliografia

- Alberdi, J., 1996, *Euskararen tratamenduak: erabilera*, Euskaltzaindia, Bilbo, Iker-9.
- Arana Martija, J. A. & Gonzalez Etxegarai, C., 1989, *L. L. Bonaparte. Es-kuizkribuak-Argitarapenak*, Euskaltzaindia, Bilbo.

- Aranzadi Zientzia Elkarte, 1984, 1990, *Euskalerriko atlas etnolinguistikoa [EAEL]*, Donostia.
- Bonaparte, L.L., 1863, *Carte des sept provinces basques, montrant la délimitation actuelle de l'euscara*, Londres.
- , 1866, *Formulaire de prône en langue basque, conservé naguère dans l'église d'Arbonne; réédité sans aucun changement et suivi de quelques observations linguistiques sur les sous-dialectes bas-navarrais et navarro-souletins de France et d'Espagne*, Londres.
- , 1869, *Le verbe basque en tableaux...*, Londres.
- , 1991, *Opera Omnia Vasconice*, [J. A. Aranak prestatua], Euskaltzaindia, Bilbo.
- Camino, I., 1997, *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , 2004, *Hego-nafarrera*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Euskaltzaindia, 1928, «Erizkizundia Lapurdin», *Euskera* 9, 319-336.
- , 1928, «Erizkizundia Naparroa Barrenen», *Euskera* 9, 237-257.
- , 1984, *Erizkizundi Irukoitza [EI]*, 2 ale, Euskaltzaindia, Bilbo, Iker-3, [Ana Maria Echaidek paratua].
- , *Euskal Herriko Hizkuntz Atlasa [EHHA]*. Argitaragabea.
- Fernández, B. & Ezeizabarrena M. J., 2001, «Itsasaldeko solezismoa, datiboaren lekualdatzearen argipean», Baionako Fakultatean aurkeztutako txosten argitaragabea.
- Gavel, H., 1921, *Eléments de phonétique basque*, RIEV 12, Paris.
- Ibarra, O., 1995, *Ultzamako hizkera. Inguruko euskalkiekiko harremanak*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Pagola, R. M., Iribar, I. & Iribar J. J., 1999, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: mendebaldeko behe-nafarrera*, DEIKER & Euskal Ikaskuntzen Institutua, Bilbo.
- Peillen, T., 1998, *Les emprunts de la langue Basque à L'occitan de Gascogne*, UNED, Madril.
- Urkixo, J., 1922, «El vascuence de Sara. Otro trabajo de Hugo Schuchardt», *Euskalerraren alde* 12, 241-245.
- Yrizar, P., 1981, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca* (2 liburuki), Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia.

- , 1991, *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano* (2 liburuki), Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1992, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro septentrional* (2 liburuki), Euskaltzaindia & Nafarroako Gobernua, Bilbo.
- , 1997, *Morfología del verbo auxiliar labortano (estudio dialectológico)*, Euskaltzaindia & EHU, Bilbo.
- , 1999, *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro occidental (estudio dialectológico)*, Euskaltzaindia & EHU, Bilbo.
- Zuazo, K., 1998, «Euskalkiak, gaur», *FLV* 30, 191-233.
- , 2003, *Euskalkiak. Herriaren lekukoak*, Elkar, Donostia.